

Ужгородський національний університет
Науково-дослідний інститут карпатознавства

CARPATICA – КАРПАТИКА

ВИПУСК-26

УКРАЇНА НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ,
ЕТНОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

Ужгород - 2003

Ужгородський національний університет
Науково-дослідний інститут карпатознавства

CARPATICA – CARPATICA

ВИПУСК 26

УКРАЇНА НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

УЖГОРОД – 2003

Редакційна колегія:

Балагурі Е.А., доктор історичних наук, професор
Блецкан М.І., доктор філософських наук, професор
Вегеш М.М., доктор історичних наук, професор
Віднянський С.В., доктор історичних наук, професор
Данилюк Д.Д., доктор історичних наук, професор
Задорожний В.Є., доктор історичних наук, професор
Зан М.П., кандидат історичних наук
Котигорошко В.Г., доктор історичних наук, пров. наук. співробітник
Марина В.В., кандидат історичних наук, доцент
Пітюлич М.І., доктор економічних наук, професор
Реєнт О.П., член-кореспондент НАН України
Тиводар М.П., доктор історичних наук, професор
Фенич В.І., кандидат історичних наук, доцент

Відповідальний за випуск:

Вегеш М.М.

Рецензенти:

Вовканич І.І., доктор історичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, завідувач кафедри країнознавства Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права;

Ілько В.І., доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського національного університету

Рекомендовано до друку Вченою радою НДІ карпатознавства
7 жовтня 2003 р., протокол № 10.

Наукове фахове видання, в якому публікуються результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата історичних наук /Додаток до постанови ВАК України від 11 квітня 2001 р., №5-05/4. Бюлетень ВАК України, №3, 2001

До наукового збірника ввійшли статті, присвячені актуальним питанням історії України, етнокультурного розвитку Закарпаття, всесвітньої історії та політології. Звертається увага на правові аспекти етнополітики та методологію і методику глобальних політичних досліджень.

Видання розраховане на істориків, етнологів, політологів, усіх, хто цікавиться історією та сучасністю України і світу.

© Carpatica – Карпатика. Випуск – 26. Україна на зламі століть: Актуальні проблеми історії, етнології та політології, 2003.

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕНОЦИД 1932—1933 РОКІВ І СУЧАСНИЙ ЗАХІД

Наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. внаслідок низки чинників український геноцид 1932—1933 рр., подібно до винищення вірмен 1915 р. і єврейського голокосту в роки Другої світової війни, отримав гучний розголос у країнах Європи і Америки. Громадський сектор, державна і політична еліта врешті-решт визначили офіційну позицію щодо найтрагічнішої сторінки в історії цивілізації. Зрозуміло, цей тематичний інформаційний бум повинен іще знайти належне відображення у вітчизняній історіографії. Йдеться про побутування певної історичної традиції, що покликана на контрасті розмежувати епохи розвитку людства, котре далеко не всюди і далеко не повністю порвало з тоталітаризмом. Передовсім доцільно зосередити дослідницький інтерес навколо декількох ініціатив, які зробили у світі відзначення 70-ліття українського голодомору більш насиченим і змістовним, надали йому небаченого доти широкого міжнародного визнання.

На думку сучасних багатьох дослідників, голодомор став маловідомою подією на Заході у 1930-ті рр. частково і через те, що провідні громадянські діячі та працівники світових мас-медіа свідомо його замовчували або спростовували [5]. Серед них — британський журналіст Волтер Дюранті (1884—1957). Будучи московським кореспондентом газети *The New York Times* (1921—1934), він прославився 1929 р. ексклюзивним інтерв'ю зі Сталіним. Назвав його "найвизначнішим політиком сучасності". Відтоді став чи не єдиним репортером, який мав до Кремля вільний доступ.

Живих родичів журналіста, котрий походив із порядної англійської родини і вивчав мови у Кембриджі, розшукати нині не вдалося. У 1932 р. Дюранті отримав Пулітцерівську премію — найпрестижнішу американську нагороду в галузі журналістики — "за ґрунтовні, чіткі, безсторонні й об'єктивні репортажі" про сталінський п'ятирічний план реформування економіки. Однак він радше пропагував лінію комуністичної партії, а не правдиво висвітлював факти. Проблему голоду зачепив лише тоді, коли з'явилися повідомлення в інших західних виданнях. Його позиція зрозуміла із заголовку однієї з публікацій "Росіяни голодують, але не вмирають з голоду". 31 березня 1933 р. Дюранті категорично написав у *The New York Times*: "Немає ніякого голодомору". Через півроку його думка не змінилася: "Будь-яка інформація про голодомор є перебільшенням або навмисною пропагандою" (24 серпня 1933 р.). А тим часом цілі українські села зникали з лиця землі. Журналіст усіляко захищав Сталіна: "Не можна приготувати омлет, щоб не розбити

кілька яєць" [10]. Як відомо, "кількома яйцями" виявилися майже 10 млн. українців.

Незважаючи на атмосферу страху чи схилення перед комунізмом, дехто на Заході в ту пору не боявся говорити правду. Випускник Кембриджського університету, блискучий знавець французької, німецької та російської мов Гарет Джоунс працював радником із питань закордонної політики прем'єра Дейвіда Ллойда Джорджа. Його чекала спокійна кар'єра у кабінетах міністерства, але на початку 1930-х рр. безстрашний ідеаліст вирушив до Радянського Союзу. Йому відкрилася жахлива картина. Отож 29 березня 1933 р. британські та американські газети вийшли із заголовками "Голод в Україні", "Росія охоплена голодом", "Хліба, ми голодуємо". На прес-конференції в Берліні Г. Джоунс заявив, що в Україні, Казахстані та на Північному Кавказі гинуть мільйони. В атмосфері, коли на Заході панувала велика депресія, а Сталіним захоплювалися, Джоунса висміяли. Через два роки він загинув у Китаї, не доживши і до тридцяти. Вдячна українська діаспора зберегла пам'ять про сміливого журналіста, який ризикнув сказати правду без жодної матеріальної вигоди. До 70-ліття голодомору його статті передрукував американський тижневик *Ukrainian Weekly*.

Інший британець теж написав репортажі про голодомор, проте із побоювань за своє життя не підписався. Московський кореспондент *Manchester Guardian* Малколм Маггеридж під великим ризиком таємно вирушив у Радянську Україну [8]. Він був вражений сценами масового голоду й купами мертвих тіл. Дюранті накинувся на Маггериджа, котрий мусів покинути *Manchester Guardian* і лише через багато років відновив репутацію [11]. Маггеридж назвав його "найбільшим брехуном серед усіх журналістів, яких зустрічав за 50 років своєї праці в журналістиці", а письменник Джордж Оруелл долучив Дюранті до списку найгучніших комуністичних симпатиків для Форін Офіс.

Отже, не випадково представники української діаспори зі всього світу взяли у квітні 2003 р. бомбардувати Пулітцерівський комітет у Нью-Йорку, надіславши більше 15 тис. поштових листівок, а також тисячі звичайних і електронних повідомлень із вимогами забрати у Дюранті премію [14]. За словами професора політичної географії Королівського військового коледжу в Кінгстоні (Канада) Любомира Луцюка, всього в рамках міжнародної кампанії протесту, присвяченій 70-літтю голодомору, у світі поширено понад 45 тис. таких листівок. Адміністратор Пулітцерівського комітету Сіг Гісслер скарги сприйняв серйозно.

До речі, двома роками раніше у видавництві Торонтського університету Л. Луцюк оприлюднив 576-сторінкову англomовну монографію "Шукаючи місця: українські переміщені особи, Канада та їх міграція" (2001). Упродовж XX віку до Канади емігрувало більше, ніж один мільйон українців. Книга сфокусована на вузьких питаннях, де не

вистачає самих "переміщених осіб": ким були, звідки приїхали і чим займалися. Вона б принесла значнішу користь, якби спрямовувалася на канадійців, а не виключно на українську громаду, тому рецензент Брайан Демчинський у популярній *The Gazette* 19 лютого 2001 р. побажав авторові у подальшому розвинути дослідницький пошук.

Від часу заснування Пулітцерівської премії (1917 р.) — це перший випадок, коли її може бути відкликано. 1981 р. репортерка газети *The Washington Post* Юдіт Кук сама повернула премію, визнавши, що сфабрикувала репортажі про восьмирічного хлопчика з наркотичною залежністю від героїну. Подібні вимоги щодо Волтера Дюранті вже висувалися 1990 р., але безрезультатно. С. Гісслер навів у *The Washington Times* один з головних аргументів — Дюранті отримав нагороду за репортажі 1931 р., а голод спалахнув роком пізніше. *The New York Times* також не бачила "сенсу намагатися переробити історію".

Проте лондонський тижневик *The Observer* схильний до більш різких заяв: "Наркоман, сексуальний маніяк і апологет Сталіна, британський репортер Волтер Дюранті і досі вважається переможцем найціннішої журналістської нагороди — Пулітцерівської премії, за висвітлення радянського життя у 30-і роки". Така емоційна характеристика впливає із біографічної книги Сейлі Тейлора: Дюранті вживав наркотики, влаштовував чоловічо-жіночі оргії, підтримував постійні стосунки з окультистами [12]. Залишити в спокої фабрику репортажів про величезне звірство (atrocities) XX ст. для вже цитованої канадської газети *Calgary Sun* — однаково, що толерувати Гітлера і нацистський режим. Щоденник *Chicago Tribune* у великій статті теж підтримав кампанію за позбавлення престижної премії спеціального кореспондента, що свідомо замовчував трагедію.

Під час штучного голодомору в Україні помирали більше 25 тис. людей за добу. Злочин проти людяності забрав життя загалом 14 млн. жителів СРСР (Україна, Північний Кавказ, Казахстан). Британський історик Роберт Конквест, який першим досконало відкрив історію штучного голодомору для західної аудиторії у книзі "Жнива скорботи" (1986), присєднався до кампанії викриття В. Дюранті. Якщо зберігся написаний план Гітлера щодо свреїв, то сталінські накази були усними. Саме із цим пов'язана проблема визнання ключового факту, фігурально висловлюючися, "сплюндрованого сторіччя" [1]. Конквест припустив, що радянські спецслужби могли шантажувати Дюранті, володіючи інформацією про його сексуальну поведінку.

У зазначеному контексті світ даною резонансною справою не обмежився. Популярний тижневик *Courier International*, який виходить у Парижі та публікує переклади з найрізноманітніших зарубіжних видань, навесні 2002 р. присвятив темі голодомору в Україні резонансні та до певної міри несподівані для французької періодики публікації. Зокрема,

вміщено статтю американського професора Джеймса Мейса, перекладену із першопублікації у загальноукраїнській газеті "День". Учений поставив питання надзвичайно сміливо, у вигляді припущення — а що б було з визнанням голокосту, якби війну виграла Німеччина? І провів паралель із голодомором-геноцидом, в якому українці зазнали небачених втрат у протистоянні з радянським режимом, а тому ця тема майже невідома Заходу.

Загалом у французьких інтелектуальних колах зусиллями професора Сорбонни Алена Безансона згадана проблематика епізодично обговорювалася починаючи з 1980-х рр., тобто 50-ліття голодомору. У Франції 1990-х рр. українська трагедія поступово входить у контекст наукової історії, хоча основні університетські підручники цей факт обходять мовчанкою. Як повідомив Етьєн Тевнен із Дослідного центру сучасної та найновішої історії Університету Нансі II, примітними є розвідка Алена Безансона в матеріалах колоквиуму "Вандея в історії" (квітень 1993 р.), дисертація випускниці філософського факультету Університету Нансі II Лоранс Вуазар (опублікована повністю часописом L'Intranquille у 1994 р.) та публікації Ніколи Верта в журналі L'Histoire (травень 1995 р.) та у колективній "Чорній книзі комунізму" (1997). Остання книга навіть стала предметом дебатів у Французькому національному зібранні стосовно нескритичного ставлення Французької комуністичної партії до своєї історії [3].

Courrier International є типовим для французьких засобів масової інформації, де існують теми, які заважають. Голодомор — одна з них. Багатьом у сучасній Франції низка тем української історії на заваді — з особистих чи політичних міркувань, а дуже часто через вельми слабкий інтерес до України. У тому, що впродовж останніх дев'яти років на шпальтах Courrier International регулярно з'являються українські статті, великою мірою заслуга керівника одного з відділів тижневика Реймона Кларінара [2]. Отож поряд із матеріалом Дж. Мейса була поміщена і його власна стаття з деякими роз'ясненнями — передумови голодомору, українська національна ідея, боротьба українців проти Радянської Росії та нацистської Німеччини. Надруковане досє про голодомор викликало значну реакцію читачів, які надіслали свої відгуки на редакційні і-мейли. Зацікавилася й титулована французька преса [9].

У листопаді-грудні 2002 р. сімдесяті роковини голодомору вшанували українські громади усього світу. Їхні співвітчизники цього разу більше дізналися про події в Україні 1932—1933 рр. Не шкодуючи шпальт, західна преса подала спогади очевидців і розвідки фахових істориків [4; 6]. Так, учасниці міжконфесійної панахиди в Монреалі 75-річній Ганно Передерій, яка пережила голодомор іще малою дитиною, писала тими днями сучасним канадським дітям сутність пережитого, писала тими днями канадська The Montreal Gazette. На іншому кінці планети, в Австралії

вшанували сумний ювілей біля меморіалу жертв голодомору, що поблизу столиці Канберри. Як повідомила газета The Canberra Times, почалася річна програма заходів, що мають на меті, серед іншого, домогтися від австралійського уряду виступити за створення міжнародного трибуналу, який би розстежив ті події і офіційно вказав на винних.

Не забув масове вбивство й австрійський щоденник Die Presse, що висвітлив жалобне зібрання українців і австрійців біля шойно відкритого невеликого пам'ятника на окраїні Відня — у Перхтольдсдорфі. Він ледь більший намогильного каменя і "несправедливо малий порівняно з обширом страждань". На думку газети, до голодомору призвело те, що, на відміну від російських селян, українці масово противилися колективізації [7]. Крім того, в них було розвинуто чітко окреслене національне почуття. Для радянської влади це становило небезпеку, оскільки друга за розміром республіка була значною складовою частиною Радянського Союзу. Ці дві причини були достатніми Сталіну для того, аби збільшити норми здачі зерна і худоби настільки, що Україна опинилася на межі голоду. Die Presse процитувала члена-кореспондента НАНУ Станіслава Кульчицького: "Зараз більшість істориків схиляються до думки, що цей голодомор не був необачним наслідком колективізації, а був організований умисно". За також наведеними словами українського історика Василя Марочка, "голодомор в Україні — це не фізіологічне явище, а сучасна форма політичного терору".

Врахувавши внутрішньо- та зовнішньополітичні обставини, 16 травня 2003 р. Верховна Рада прийняла звернення до народу України, у якому голодомор 1932—1933 рр. визнано актом геноциду. Він був організований сталінською владою і забрав життя близько 10 млн. осіб, у т. ч. 4 млн. дітей. Своє слово сказали й зарубіжні парламентарії. У червні 2003 р. верхня палата канадського парламенту визнала голодомор 1932—1933 рр. геноцидом. Резолюцію внесла сенаторка українського походження Рейчел Андрейчук. Відтак шороку четверта субота листопада в Канаді визначена, як день пам'яті жертв українського голодомору та геноциду (Радіо "Бі-Бі-Сі", 25 червня 2003 р.).

Тоді ж і до сенату США теж надійшов проект резолюції, який вимагає визнати голодомор 1932—1933 рр. геноцидом українського народу і відповідно увічнити про нього пам'ять. Документ підготовлений у конгресі Гельсинкською комісією. Проект уклав сенатор Бен Кемпбел, який послався на результати дослідження сенатської комісії 1988 р. За її висновком, чверть тодішнього українського населення винищено радянським урядом навмисне, шляхом геноциду, а не внаслідок неврожаю. Сенатор Кемпбел є американським індіанцем, і у тому, що саме він подав дану резолюцію, Радіо "Свобода" 29 липня 2003 р. побачило певний символізм.

Країна Басків — автономія одного з найдавніших європейських народів у Іспанії. Голова комісії з європейських і закордонних справ баскського парламенту Шаб'єр Ормачеа Гарраї влітку 2003 р. підготував проєкт резолюції, який передбачає визнати штучний голодомор в Україні 1932—1933 рр. справжнім геноцидом. Це відповідає визначенню конвенції ООН і сприятиме міжнародному визнанню цього факту. Між іншим, 42-річний батько двох синів Ш. Ормачеа побував в Україні вже шість разів. Створений парламентарем у Києві фонд "Екіальде—Україна" вкладає в різноманітні добродійні проєкти для українських дітей сотні тисяч євро, бо, на його думку, Україна є остання межа Європейського Союзу (Радо "Свобода", 21 серпня 2003 р.).

Резонно згадати й побічні та суміжні аспекти, що поглиблюють зауважене. Британський актор Малкольм Макдауелл, котрого зробив знаним фільм Стенлі Кубрика "Заводний апельсин", у 2003 р. зіграв роль російського серійного вбивці Андрія Чикатило, найвідомішого з маньяків світу. Ведучи тихе сімейне життя, короткозорий шкільний учитель починаючи з 1978 р. за 12 років убив 52 жінок і дітей [16]. Італійський режисер Давід Грієко назвав фільм "Евіленко", вдумавши українське прізвище від англійського "evil" — зло. За зізнанням Чикатило, у 1930-ті рр. під час українського голодомору він став свідком, як його брата з'їли сусіди. І це похитнуло психіку. Щоправда, отаборившись на Львівщині, серійний кіллер Анатолій Онопрієнко з міста Малин Житомирської області, у 1990-х рр. повторив "рекорд Чикатило" і теж забрав 52 людські життя [13]. Однак у даному випадку жоден голодомор не сягнув корінням, а загалом нещасливе дитинство.

І останнє. Влітку 2003 р. виконавча влада України намагалася збити ажіотажні ціни на борошно й крупи, до яких дійшло через різні урядові повідомлення про поганий тогорічний урожай. Міністерство аграрної політики навесні прогнозувало зменшення врожаю зернових на 8-10 млн т. Отже, темою публікацій у західній пресі став не лише голодомор 1932—1933 рр., але і можливий, новий. The Washington Post навіть описала сцени, як українці спустошують у крамницях полиці з харчами, нагадала нестачі радянських часів [15]. Ціни зростають, підштовхувані катастрофічно низьким урожаєм і твердженнями про шахрайство з державними резервами. Жодного порятунку наразі не видно для країни, яка має одні з найбагатших ґрунтів у Європі й була колись житницею Радянського Союзу. На щастя, продовольчого апокаліпсису не сталося.

Безпрецедентна й безкомпромісна постановка питання про міжнародне визнання українського голодомору 1932—1933 рр. геноцидом сколихнула світову спільноту. І, зрештою, наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. історичну справедливість вдалося утвердити. Це сталося, по-перше, завдяки кількадесятилітній невсипущості української діаспори, якій вдалося відомобілізуватися в найпотрібніший момент ("справа Дюранті"). По-друге,

Верховна Рада України змогла подолати відчайдушний спротив частини "червоного" депутатського корпусу і прийняти важливе світоглядне рішення, котре надихнуло законодавців провідних країн висловитись аналогічно. По-третє, через образ жертви геноциду Україна знайшла певне порозуміння Заходу щодо затягнутості та непослідовності політичних і економічних реформ, що тривають із часу реальної незалежності.

1. Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям. — Київ: Вид-во С. Павличко "Основи", 2003. — 371 с.
2. Про голодомор в Україні: погляд з Парижа //Українська служба радіо "Radio Free Europe /Radio Liberty" (www.RadioSvoboda.org). — 2002. — 22 листопада.
3. Тевнен Е. Голод 1932—1933 років в Україні очима французів, американців та інших людей Заходу (Сучасний погляд) /Пер. з франц. //Всесвіт. — 2003. — № 1-2. — С. 151-160.
4. Українська служба радіо "Deutsche Welle" (www.dwelle.de/ukrainian). — 2002. — 4 грудня.
5. Українська служба радіо "Radio Free Europe /Radio Liberty" (www.RadioSvoboda.org). — 2003. — 17 квітня, 13 травня, 16 червня.
6. Українська служба радіо "Radio Free Europe /Radio Liberty". — 2002. — 4 грудня.
7. Der vergessene Massenmord: Ukrainer erinnern an die Hungerjahre 1932/1933 //Die Presse. — 2002. — 4 December.
8. Jackson P. Stalin's apologist //Calgary Sun. — 2003. — 20 May.
9. Jégo M. L'instauration délibérée de la famine en Ukraine tue sept millions de personnes //Mond. — 2003. — 26 Février.
10. Krushelnycky A. Ukrainians want pro-Stalin writer stripped of Pulitzer //The Observer. — 2003. — 4 May.
11. Massie A. Pulitzer board asked to revoke prize //The Scotsman. — 2003. — 26 June.
12. Taylor S. Stalin's Apologist: Walter Duranty, The New York Times Man in Moscow. — Oxford University Press, 1990.
13. Thibaudat J.-P. La mort pour l'auteur de 52 meurtres //Le Temps. — 1999. — 3 avril.
14. Tough times //The Financial Times. — 2003. — 11 June.
15. Vickery T. Ukrainians strip food store shelves //The Washington Post. — 2003. — 26 June.
16. Walsh N. P. Briton to play crazed Russian killer //The Guardian. — 2003. — 20 May.

Аннотация
Официнский Р. Украинский геноцид 1932—1933 годов и современный Запад.

Статья посвящена международному признанию украинского голодомора 1932—1933 гг. актом геноцида. В конце XX — начале XXI в. мировая сообщество приняла это решение, учитывая, во-первых, сильное давление украинской диаспоры ("дело Дюранти"), а, во-вторых, бескомпромиссную позицию Верховного Совета Украины. Кроме того, нужно отметить, что в контексте общей исторической традиции образ жертвы геноцида помог Украине разъяснить Западу почему до сих пор не завершены политические и экономические реформы.

Summary

Ofitsynskyy R. The Ukrainian genocide of 1932—1933 and the Modern West.

The article is devoted to the international recognition of the Ukrainian starvation of 1932—1933 as the act of genocide. At the end of the XX-th — at the beginning of the XXI-st centuries whole world excepted that decision, taking into account, firstly, the strong pressure on Ukrainian diaspora ("the Duranty case"), secondly, the uncompromise position of the parliament of Ukraine. Besides, it should be pointed that in the context of general historical tradition the image of sacrifice of genocide helped Ukraine to explain to the West why the political and economic reforms in Ukraine are not finished get.